

दरवर्षी जलाशयात प्राप्त होणाऱ्या पाणीसाठयावर आधारित प्रकल्पाची हंगामनिहाय सिंचनक्षमता घोषित करून त्याआधारे प्रत्यक्ष सिंचनाचे मुल्यमापन करणेबाबत.

महाराष्ट्र शासन

जलसंपदा विभाग

शासन निर्णय क्रमांक : संकीर्ण २०१४/(४०५/१४)/सि.व्य.(धो)

मंत्रालय, मुंबई-४०० ०३२.

दिनांक : ०४/१०/२०१६

संदर्भ : १) महाराष्ट्र शासन जलसंपदा विभाग शासन निर्णय क्र.संकीर्ण २०१४/(२४८/२०१४)/
मोप्र-२, दिनांक २५ ऑगस्ट, २०१४.

प्रस्तावना :-

धरणात पुर्ण / संकल्पित पाणीसाठा झाला असताना प्रकल्पाच्या संकल्पित पीक रचनेप्रमाणे सिंचनाखाली येऊ शकणारे पीकक्षेत्र म्हणजे प्रकल्पित सिंचन क्षमता असे गृहीत धरले जाते. यामध्ये पीक रचनेप्रमाणे हंगामी, दुहंगामी व बारमाही पिकांचे क्षेत्र वर्षातून एकदाच मोजून तिन्हीची एकत्रित बेरीज ही प्रकल्पीय सिंचन क्षमता गणली जाते.

कालवे असलेल्या प्रकल्पाच्या बाबतीत धरणात पुरेसा पाणीसाठा झाल्यावर लाभक्षेत्रातील कालवा आणि वितरण व्यवस्था पुर्ण होऊन विमोचका पर्यंत पाणी पोहोचविण्याची व्यवस्था निर्माण झाल्यानंतर अशा वितरीकेवरील सिंचन क्षेत्रास निर्मित सिंचन क्षमता म्हणतात. कालवे नसलेल्या प्रकल्पामध्ये व साठवण तलावामध्ये घळभरणी झाली की त्या प्रकल्पाची नियोजित सर्व सिंचन क्षमता निर्माण झाली असे गृहीत धरले जाते. तसेच को. प. बंधा-यामध्ये १०० % पाणीसाठा दरवाजे बसवून केला जातो. तथापि बांधकाम पुर्ण झाले की त्यावरील प्रकल्पित सिंचन क्षमता निर्माण झाली असे समजले जाते.

राज्यात ३० जून २०१४ अखेर ४०३ मोठ्या, मध्यम व ३५०६ लघु राज्यस्तरीय प्रकल्पांद्दारे ४८.६६ लक्ष हेक्टर सिंचन क्षमता निर्माण झाली आहे. मात्र आतापर्यंत सन २०१४-१५ मध्ये जास्तीत जास्त प्रत्यक्ष सिंचन ३१.३७ लक्ष हेक्टर झालेचे दिसून येते.

निर्मित सिंचन क्षमतेपेक्षा प्रत्यक्षात कमी सिंचन होण्याची अनेक कारणे आहेत. त्यामध्ये कमी पर्जन्यमानामुळे धरणात संकल्पित पाणीसाठा न होणे, गाळामुळे जलाशयाची साठवण क्षमता कमी होणे, वाढत्या नागरीकरणामुळे व औद्योगीकरणामुळे प्रकल्पाच्या संकल्पनेतील बिगर सिंचन तरतुदीपेक्षा जास्त पाणी बिगर सिंचन प्रयोजनार्थ वापरले जाणे व त्यामुळे सिंचनासाठी कमी पाणी उपलब्ध होणे (आतापर्यंत निर्मित पाणी साठयाच्या सुमारे १८% पाणी बिगर सिंचनासाठी आरक्षित करण्यात आले आहे.), प्रत्यक्ष पीक रचना व संकल्पित पीक रचना यामधील तफावत, बारमाही पिकक्षेत्रातील मोठी वाढ, सिंचन पाणी वापराची संकल्पित कार्यक्षमता व प्रत्यक्ष कार्यक्षमता यातील विचलन या महत्वाच्या कारणांचा अंतर्भाव आहे.

राज्यातील बहुतांशी मोठ्या व मध्यम प्रकल्पांचे संकल्पन ७५% विश्वासाहतेस व लघु प्रकल्पांचे संकल्पन ५०% विश्वासाहतेस केले जाते. तथापी राज्यस्तरावर सर्वसाधारणपणे प्रत्यक्ष उपलब्ध होणारा पाणीसाठा हा संकल्पित पाणीसाठयापेक्षा सरासरी ७० टक्क्याचे आसपास असतो. धरणात

प्राप्त होणा-या येव्यात घट झाल्यास पिण्याच्या पाण्यास प्रथम प्राधान्य असल्यामुळे त्यावर्षी सिंचनासाठी उपलब्ध होणा-या पाण्यात मोठ्या प्रमाणावर कपात करुन पिण्यासाठी आरक्षण दिले जाते.

सिंचनासाठी प्रत्यक्ष उपलब्ध पाण्याचा विचार करुन दरवर्षी सिंचन क्षमता निश्चित करणेची पद्धत प्रचलित नसलेने प्रत्यक्ष सिंचनाची तुलना नेहमी निर्मित सिंचन क्षमतेशी करुन त्या आधारे सिंचन प्रकल्पांचे व सिंचन व्यवस्थापनाचे मुल्यमापन केले जाते. त्यामुळे निर्मित सिंचन क्षमता व प्रत्यक्ष सिंचन यातील तफावत नक्की कशामुळे आहे या निष्कर्षापर्यंत पोहोचता येत नाही. सिंचन प्रकल्पांच्या वितरण प्रणालीचे व सिंचन व्यवस्थापनाचे वस्तुनिष्ठ मुल्यमापन होणेसाठी प्रकल्पवार, हंगामवार वर्षवार वास्तववादी सिंचन क्षमता निर्धारित करणे गरजेचे आहे.

या पार्श्वभूमीवर सिंचन क्षमतेचे वास्तववादी पुनर्विलोकन करुन दरवर्षी वास्तववादी सिंचन क्षमता निश्चितीकरणाची पद्धत सुरु करणे शासनाचे विचाराधीन होते.

शासन निर्णय :

- १) प्रकल्पामधील दरवर्षी १५ ऑक्टोबरचा प्रत्यक्ष पाणीसाठा, गाळामुळे कमी झालेली साठवण क्षमता, प्रकल्पामधून देण्यात आलेले घरगुती व औद्योगिक पाणी वापरा साठीचे बिगर सिंचन पाणी आरक्षणाच्या अनुषंगाने मागील ३ वर्षात प्रत्यक्ष झालेला बिगर सिंचन पाणीवापराची सरासरी, अपेक्षित बाष्पीभवन व्यय, प्रकल्पाच्या लाभक्षेत्रातील नागरीकरण व औद्योगिकरण यामुळे कमी झालेले सिंचनक्षेत्र, लाभक्षेत्रातील सुक्ष्म सिंचन पद्धतीचा वापर यांचा विचार करुन दरवर्षी दिनांक ३१ ऑक्टोबर रोजी प्रकल्पाच्या मंजूर पिक रचनेनुसार प्रकल्पांची हंगामनिहाय सिंचनक्षमता परिगणित करुन जाहीर करण्यात यावी. प्रकल्प अहवालात खरीप सिंचनासाठी केलेली तरतूद ही संरक्षित सिंचनासाठी (Protective Irrigation साठी) असलेने खरीप हंगामाची सिंचन क्षमता ही प्रकल्प अहवालातील तरतुदी नुसारच विचारात घ्यावी.
- २) मोठ्या व मध्यम प्रकल्पांचे बाबतीत प्रकल्पाची सिंचन वर्षातील हंगामवार वास्तववादी सिंचन क्षमता मुख्य अभियंता यांनी व लघु प्रकल्पाचे बाबतीत अधीक्षक अभियंता यांनी प्रतिवर्षी घोषित करावी. सिंचन प्रकल्पांच्या कार्यक्षमतेचे मुल्यांकन हे अशा प्रकारे घोषित केलेल्या वास्तववादी सिंचन क्षमता विचारात घेऊन करावे.
- ३) वरीलप्रमाणे मुल्यांकन झाले नंतर ज्या प्रकल्पावर सिंचन क्षमता व प्रत्यक्ष सिंचन क्षेत्र यात तफावत जास्त दिसते त्याची कारणमिमांसा (वहन प्रणाली / सिंचन प्रणालीतील त्रुटी) शोधून ती दूर करण्याचे प्रयत्न करावेत.
- ४) मोठ्या व मध्यम प्रकल्पाचे बाबतीत दर १० वर्षांनी गाळ सर्वेक्षणा करुन कमी झालेल्या साठवण क्षमतेबाबतची आकडेवारी अद्यावत करावी व ती पुढील १० वर्षांची सिंचन क्षमता निर्धारित करताना विचारात घ्यावी.
- ५) सदर शासन निर्णय संदर्भीय शासन निर्णयानुसार गठीत केलेल्या अप्पर मुख्य सचिव (नियोजन) यांचे अध्यक्षतेखालील सचिव समितीच्या दि. २४/०४/२०१५, दि.०९/०८/२०१६ व दि. २९/०९/२०१६ रोजी झालेल्या बैठकीत चर्चेसाठी ठेवला होता व समितीच्या मान्यतेने निर्गमित करण्यात येत आहे.

हा शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध असून त्याचा संगणक संकेतांक २०१६१००५१३१६४४०४२७ असा आहे. हा आदेश डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने.

(सं. अ. टाटू)

शासनाचे उप सचिव

प्रति,

१. मा. राज्यपालांचे सचिव.
२. मा. मुख्यमंत्र्यांचे सचिव.
३. मा. अध्यक्ष/उपाध्यक्ष, विधानसभा, विधानभवन, मुंबई.
४. मा. सभापती/उपसभापती, विधानपरिषद, विधानभवन, मुंबई.
५. मा. विराधी पक्षनेते, विधानसभा, मुंबई यांचे कार्यालय, विधानभवन, मुंबई.
६. मा. विराधी पक्षनेते, विधानपरिषद, मुंबई यांचे कार्यालय, विधानभवन, मुंबई.
७. मा. मंत्री (जलसंपदा) यांचे खाजगी सचिव.
८. मा. राज्यमंत्री (जलसंपदा) यांचे खाजगी सचिव.
९. सचिव, महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण, मुंबई.
१०. मुख्य सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
११. प्रधान सचिव (जलसंपदा), जलसंपदा विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
१२. सचिव (जसंव्य व लाक्षेवि), जलसंपदा विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
१३. सर्व कार्यकारी संचालक, पाटबंधारे विकास महामंडळ,
१४. मुख्य अभियंता (पा) व सहसचिव, जलसंपदा विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
१५. उपसचिव (सिंव्य), जलसंपदा विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
१६. सर्व मुख्य अभियंता / मुख्य अभियंता व मुख्य प्रशासक, जलसंपदा / लाभक्षेत्र विकास प्राधिकरण
१७. सर्व अधीक्षक अभियंता व प्रशासक, जलसंपदा / (लाक्षेविप्रा)
१८. निवडनस्ती कार्यासन सिंव्य धोरण.